

**TUBA MÁRTIA: „CÉGÉRE EGY TÜNDÉR” – SZÖVEGTÍPUSOK AZ OKTATÁSBAN
ÉS A KUTATÁSBAN**

IKU Kft., Budapest, 2022. 168 lap (IKU-monográfiák, 9.)

Az irodalmi jubileumok, évfordulók fókuszba emelnek egy-egy szerzőt, életművet, műfajt, stílust s a nyelvi megformálást, a kompozíció sajátos elemeit. Ilyen volt 2022-ben Gárdonyi Géza halálának 100. évfordulója, s 2023-ban a Petőfi 200 eseménysorozata a költő születésének 200 éves jubileuma kapcsán. S ha már Tuba Márta tanulmánykötetét kézben tartva a nyelvi szövegszerkezet elemzéséről gondolkozunk, szintén 2023-ban lesz tíz éve, hogy elment közülünk a szövegek konstruktív szemiotikai elemzésében új gondolatokat bevezető, nagy kisugárzású nyelvészgyeplés, Petőfi S. János.

Tuba Márta tanulmánykötete az oktatásban és a kutatásban ismert és feldolgozott szövegtípusokról szól. A szerző a munkájának – az etnográfia érintettsége okán – Gazdag Erzsébet gyermekversének egy sorát idézve a „*Cégére egy tündér*” címet adta. A kötet általános és középiskolai, valamint felsőoktatási tapasztalatokra épít, s a folyamatosan megújuló magyartanár mélyfúrásos szakmai felkészültségével tárja eléink az elemzések gyakorlatban is jól hasznosítható eredményeit. A tizenhárom tanulmányt felölelő másfél száz oldalnyi munka mindegyike „fejlécként” bevezető, összefoglaló gondolatokkal irányítja a figyelmet az elemzés céljára, központi gondolati magjára, a téma vagy annak megközelítése módszertani újszerűségére. Kiválóan eligazít

már a Bevezetés is (7–12), amely sorra veszi a tárgyalás alá vont szövegtípusok, mesestruktúrák és stílusesszközök általános jellemzőit. Mindez módszertanilag az iskolai magyartanítás munkájához, a tanórai felismertető és kreatív-produktív alkalmazásához igazodik.

A kötet szaktudományi forrásai felölelik a magyar nyelvészeti, szemiotikai, etnográfiai, irodalomtudományi tudományosság jelentős állomásait az 1980–1990-es évektől napjainkig. E tudománytörténeti háttérre érdemes egy kis kitérőt tenni. Emlékezetünkben felidézhetjük, hogy a szövegtan, a narratológia és a befogadásessztétika előretörése során a tudományág első konferenciáján, Kaposváron Szathmári István már a 20. század utolsó harmadában megfogalmazta, hogy a szövegtanban ér össze a nyelvészet és az irodalomtudomány. Később Kulcsár Szabó Ernő is „nyelvben megélt irodalomról” beszélt. A szöveg szerkezeti koreferenciális mélységeire egy matematikusnak indult nyelvész, Petőfi S. János mutatott példát, s teremtett Szegeczen és Debrecenben textológiai iskolát a 90-es években s az ezredfordulón. A koreferenciális strukturális elemzések további inspirációt adtak a felszíni szerkezetektől a szemantikai, szemiotikai funkcionális elemzések felé. (Megjegyzendő, hogy Szathmári István az ELTE-n működő stíluskutató csoportjának e kötet szerzője is tagja volt.) A csoport

eredményeinek csúcsaként a 2008-ban megjelent *Alakzatlexikont* vehette kezébe a szakmai közönség (Szathmári 2008). Ebből a műhelyből fejlődött tovább a kognitív nyelvészet kereteibe ágyazottan a jeles eredményeket felmutató fiatal kutatókat felölelő, pragmatikai, stilisztikai, grammatikai kutatógárda, amely számos monográfiával, angol és magyar nyelvű kötettel tette le névjegyét. Külön kell említeni az inspiráló erejű szemiotikai kutatásokat, amelyek a magyar Voigt Vilmos munkái mellett az etnográfus Vlagyimir Proppnak a mese morfológiájáról írt nagymonográfiájára (1928) építve számos mesetípus és arra hasonlító irodalmi mű szövegfajtáját vették tüzetes elemzés alá. A magyarul 1975-ben megjelent munka az etnográfusok és szemiotikusok, a mesekutatók gondolkozására nagy hatással volt. Ha számba vesszük, hogy 2023-ban lesz 95 éve, hogy Proppnak ez az etnográfiai alapműve megjelent, újabb évfordulóhoz érkezünk, amely a néprajzkutatók, irodalom- és nyelvészek számára adhat további inspirációt. A jelen kötetben publikált munkák dokumentálják azt a magyartanári gyakorlatba átültetett produktivitást, amely az utóbbi, közel fél évszázadot felölelő kutatási eredményeknek az alkalmazhatóságát bizonyítja. E dolgozatokat gyűjtötte csokorba a szerző mintegy kézikönyvet adva a mai fiatal, önképzésre kész magyartanárok kezébe.

A szövegtípusokat bemutató tanulmánycsokor (7–40) az elbeszélő, leíró és meggyőző szövegtípusokat vizsgálja, kiemelten az iskolai felhasználhatóságot állítva a középpontba. A 90-es években egy matematikai nyelvész, Petőfi S. János, mint utaltunk rá, iskolát teremtett maga körül. Az ő elméletére épülve

a szöveg predikatív összefüggéseit szimbólumokkal jelölve állítja fel a szerző a szövegmondatok ágrajzát. Jelzi a makrokompozicionális egységek sorszámi indexét, minősítő mondattani státuszát és egyéb kiegészítőit. Szinte matematikai hálózatot képez az a mondatszerkezeti háló, amely a szöveg mélyebb szemantikai jelentéseit is megvilágítja. Nem könnyű egy ilyen elemzés jelölési rendszerének elkészítése, kommentálása, amely, nem annyira a tanórai gyakorlathoz, inkább a magyartanár elmélyült szöveg tanulmányozásához, önképzéséhez járulhat hozzá. Petőfi S. János Szegeden, majd Debrecenben szerkesztett szemiotikai textológia témájú periodikái *Officina textologica* címen jelentek meg, és számos nyelvész, stilisztika számára jelentettek az újdonság erejével ható inspirációt.

A tanulók szövegfajták felismerésére irányuló elemzése (13–6) és mesealkotó kreatív-produktív feladatmegoldása rámutat az iskolai gyakorlatban talán az időigényesség miatt kissé elhanyagolt, de rendkívül hasznos szövegfeldolgozó tevékenységre, amely a mese műfaja által még eredményesebb lehet a magyartanár kezében. A reklámyelv nyelvi kliséinek felhasználásával is játékos szövegalkotást lehet bevinni a magyarórára (17–21), s a reklámhoz közelálló tündérmese kitalálásával lehet aktivizálni a tanulókat. Hasonló módon a kreatív-produktív módszer bemutatását szolgálja az útikalauz jellegű, rövid nevezetességeket leíró szövegek tanórai bemutatása, amelyeknek a mintáját az angoloktatás hasonló típusú 120–200 szó terjedelmű feladatai inspirálták (22–30). Az érdekfeszítő elemzés, a kérdőíves, táblázatos feldolgozás nem engedte meg terje-

delmi okokból a terjengősséget, mégis örömmel olvastunk volna 2-3 elkészült szövegalkotást a tanulók munkáiból. Annál is inkább, mert ezt a feladatípust a szerző érettségi feladatként is meggyőződéssel ajánlja.

A szépirodalmi művek intertextuális kölcsönhatását és szemiotikai, szövegszemantikai jelenlétét hozza elénk három Gárdonyi-regény, az *Egri csillagok*, az *Isten rabjai* és az *Ida regénye* ismétlődő, egymásra utaló szövegelemeinek tüzetes vizsgálata (31–40). A kiválóan hasznosítható összevetés a szemiotikai hálózatok továbbfejlesztésére inspirálja az olvasót. Hasonló koncepcióból egy egész életműre kiterjedő szövegszemiotikai elemzésre más szakíró is vállalkozik. Ennek gondolatébresztő példáját találjuk például Kroó Katalin Lermontov-monográfiájában is, amely Tuba Márta elemzésének folytatásához adhat további szakmai forrásokat (Kroó 2020). A Gárdonyi-regények újraolvasása rávilágíthat az életművön belül képződő jelképekre is. A ráutaló jegyek, a szereplők jellegzetesen ismétlődő személyiségjegyei, a külső szemiotikai értékű jellegzetességek, a ruházat, a színek, a körülvevő tárgyak egyik műről a másikra viszik át a párhuzamos szövegelemek szemiotikai tartalmát. Gárdonyi halálának 100 éves jubileuma a megfilmesített művek interpretációs jellegzetességeire is ráirányította a figyelmet. Az iskolai kötelező olvasmányok között számontartott *Egri csillagok* már sokszor csak ilyen feldolgozásban kelti fel az iskolások érdeklődését. A szaktanár elmélyült önképző munkája azonban más dimenziókban tekint a szépirodalomra, s ezen belül a Gárdonyi-életmű még sok részletében feltárára váró rendszerére, Gárdonyi Géza munkásságára. (A témával foglal-

kozott a Magyar Nyelvőr 2022/3. számának Gárdonyi-melléklete is, Keller–Nagy 2022 és Mester 2022.)

Jelentős fejezetet szentel a kötet a mese szövegtípusának értékes, etnográfiai adalékok feltárásával (41–133). Kiemelt helyet kapnak a tündérmese kellékei, de a meséken belül a kevert műfajúság nyelvi mutatói is. Meghatározó alapmű a szerző kezében Vlagyimir Propp már említett, *A mese morfológiája* című monográfiája, amely az 1928-as orosz megjelenése után magyar nyelven 1975-ben, majd javított kiadásban 1995-ben vált hozzáférhetővé. Propp nemcsak etnográfus, hanem szemiotikus is volt. A meseelemek sorrendiségéről, a kompozíció sajátosságairól hasonló szerkezeti hálót rajzolt fel, mint amilyen elv szerint Petőfi S. János a szintaktikai szövegszerkezeti sajátosságokról beszélt.

A jávorfa című népmese szövegmondatszintű feldolgozását Petőfi S. János jelölési rendszerében mutatja be a nagy pontossággal elkészített elemzés (41–83). Rámutat a balladai jellemzőkre, a lírai és drámai elemek strófaismétlődésére, a mesére jellemző fantasztikum érvényesülésére. A dolgozat értéke, hogy a vizsgált szöveg teljes terjedelmében is olvasható, s a koreferenciális elemek, a jelrendszerhez fűzött magyarázatok közérthetően oldják fel a szimbólumok sokaságát.

A tündérmese szövegtípusa az elméletben és a gyakorlatban (84–103) című rész az előző, inkább elméleti dolgozat után az ezredforduló meghatározó stilisztikai és oktatásmódszertani forrásaira hivatkozva vezet tovább a figyelmünket a funkcionális stilisztika iskolai alkalmazhatósága felé, amikor a tündérmese felismerésén túl a szövegalkotás

kreatív-produktív tapasztalatait mutatja be. B. Fejes Katalin, Kocsány Piroska, Szathmári István, Szikszainé Nagy Irma, Tolcsvai Nagy Gábor és mások munkái beépülnek a tanulók dolgozatainak elemzésébe. Ez a tanulmány még nem hivatkozhatott a Szathmári István vezette stíluskutató csoport fő munkájára (Szathmári 2008), de a szellemiségén nyomot hagyott a műhelymunkában aktív szerepet vállaló Tuba Mártának az elméletet gyakorlati alkalmazásra váltó felkészültsége.

Az érettségiző diákok műelemző munkáját segítette Tamási Áron *Szerencsés Gyurka* című elbeszélésének elemzése. A szerző a szövegtípus felismerésétől kezdve az értelmezésen, mesekellékeken át a Tamási-életmű e darabjának funkcionális szemantikai hálójában betöltött szerepéig vezeti az olvasót (104–11). Itt is hasznos kiegészítés lett volna egy teljes szövegmintát mellékelése a tüzetes elemzéshez, s az időbeli utalás a felmérés elvégzésére. Sajnos a szövegalkotó készségek az idő múlásával csak romlottak az iskolai tapasztalatok tanúsága szerint, ezért minden olyan gyakorlati megvalósítás, mint amilyen a Tamási-elbeszélés szövegsemantikai leírása, nagy haszonnal jár napjainkban is.

A tündérmese titkait taglaló következő dolgozat kilép a magyar kulturális areából, s a finnugor tündérmesék szemantika elemzésén keresztül mutat rá a strukturális elemek ismétlődésének funkciójára, kompozicionális szerepére (112–22). Voigt Vilmosra hivatkozva fontos megállapítást tesz, amikor azt hangsúlyozza, hogy a strukturális elemzés úgy válik szemiotikaivá, ahogy a mesei elemek sokfélesége, az eszközök, a hőstettek, a család, a megjelölés-

felismerés-leleplezés lépései ugyanazt a strukturális funkciót töltik be más-más nép kultúrájában. A vizsgálat alá vont magyar, votják, finn, osztják, mordvin mesék jeltárgyai, a sárkánynyelv, az aranykastély, a gyűrű, a kék nefelejcs, a vaskanál stb. a mesehősök felismerését szolgálják. Történhet a megjelölés tárgy nélkül, gondolati művelettel vagy történeteken, névadáson keresztül. A tündérmese olvasható krimiszerűen, ha a károkozás, gyilkosság a hős leleplező magatartásával oldódik meg. Ezért vihető közel az iskolai gyakorlatban a középiszkolás korosztályhoz is.

A mesék világába visz tovább Szabó T. Anna *A fűszermadár* című meseregényének világképi feldolgozása is (123–32). A keleti világ nyelvi szimbólumai jelennek meg az egzotikus növények, virágok megismertetése köré szőtt történetben. A meseregény közvetlen kiváltója az újdelhi fűszerpiac volt. A szerző a „világzene” mintájára „világszöveget” akart írni a nyugati kultúrkörön kívül eső kultúrkör hagyományos és megkülönböztető elemeinek felhasználásával. Az uráli-hindu-arab mitológia hagyományait a szinkretizmus módszerével ötvözi. A zeneiség, a metrumváltás, a líraiság különleges hangulatot ad a meseregénynek. A különböző, eltérő kultúrák meseszövése egy közös tanulással járul hozzá az ismereteinkhez: a mitológia a jelek, nevek, tárgyak szemiózisan keresztül a tiszta küzdelmet mutatja fel egyetemes értéként.

A stílusesszék vizsgálatát külön csoportot képez a gyakorlatorientált elemzések között (133–65). A tanórai szövegértelmezésen túl egy szónokversenyre, szövegmondó versenyre készülve is kiemelt helyet foglal el a prozódiai felkészültségen túl a szöveg szemant-

tikai, expresszív és emotív rétegeinek feltárása. Ilyen Esterházy Péter *Egyé', apa, egyé'csak...* című szövege, amelynek értő előadása egy Kazinczy-verseny feladata volt. Az elemzés rámutat, hogy a versenyző szociokulturális háttérétől is függ, hogy mit ért meg, hogyan értelmezi az írói szándékot, s emellett az írásmód újszerűségét, a különböző beszédmodok egymásmellettségének élvezetet nyújtó, interpretáló lehetőséget (133–7). A kevésbé strukturált beszélt nyelvi szintaxis kibontása egyénre szabott felkészülést igényel a tanár részéről is. A stílusértékek váltakozása a tréfás, pejoratív, választékos, régies, népies, bizalmas, sajtónyelvi, más irodalmi műből vett vendégszövegbeli elemek értése és érzékeltetése tanári vezetéssel könnyen felfejthető. A mai olvasó érdeklődését e témában tovább bővítheti a kognitív funkcionális stilisztika kutatócsoportjának tanulmánykötete, ahol a szerzők a beszélt nyelvből, szlengből, könnyűzenei szövegekből, klasszikus poétikai művekből emelik ki a jelentésképző, stílusérték szövegszegmentumokat a nyelv, a poétika, a kogníció kérdéseit állítva a középpontba (Domonkosi–Simon 2018). A szövegelemzést segíti, hogy a mellékletben a teljes Esterházy-szöveget olvashatjuk.

Időben visszafelé haladva újabb két irodalmi nagyság szövegértelmező kapcsolódására irányítja a figyelmet a szerző, amikor arról értekezik, hogyan olvasta Mikszáth Arany Jánost (138–44). Azokat az elbeszéléseket, amelyek balladai elemekkel a palócok életét dolgozta fel, jelentős részben Arany balladái ihlették. A *Bede Anna tartozása* felveti a motívikusnál nagyobb mértékű szövegközi hatást, a ráírás (pastiche) le-

hetőségét. Bede Anna átvállalja a nővére bűnét. Arany balladájában, az *Ágnes asszonyban* ugyanígy bűnhődést vállal az elborult elméjű Ágnes. A két szöveg között hypertextuális kapcsolat van, a novella a ballada cselekményvezetését más műfajban adja elő. A szövegközi kapcsolat más Mikszáth-műben is nyomon követhető.

Újabb fél évszázadot visszalépve, számunkra a 2023-ban esedékes Petőfi 200 jubileumhoz aktuálisan kapcsolódóan, a következő stíluselemzés a szerelem kognitív metaforáinak párhuzamos megjelenését taglalja a népdalokban és Petőfi verseiben (145–55). A tüzetesen végigvitt okfejtés a kognitív nyelvészeti keretben végzett modern pragmatikai elemzések sorát gazdagítja. A jelentés-tulajdonítás a metaforizáció forrásnyelvi és célnyelvi tartományaiból a szemiotikai jelképzés felé vezet a népdalok és a Petőfi-versek olvasóit, hallgatóit, befogadóit. A *szerelem* jelentése növény, fa, víz, halálos betegség, vakság, méz, méreg, álom, háború, rabság mind a népdalokban, mind a Petőfi-versekben. Ezek a metaforák a népdalokban s Petőfi lírájának metaforavilágában is fellelhetők. A romantika stílusjegyei kedvelik az ellentéteket, a túlzásokat, az érzelmileg telített képi megfogalmazásokat. Az intenzitás és monumentalitás a „látás” forrástartományában kitágítja az érzékelést. Petőfinél a szabadság és szerelem programjának felvállalása és hirdetése a lánglelkű és a szerelemben is lángszívű költő meghatározó életélménye és ihletője volt.

A szerelem nélküli szexualitás, az erotika tiltójeleit veszi sorra egy regény szövegszövetében az utolsó dolgozat sajtós történetmesélése. Ez *A szolgálólány*

meséje, Margaret Atwood-regényvilága (156–65). Az előző dolgozathoz a szövegszemantika kapcsán köthető az elemzés, ahol a szenvedéllyel szemben az erotika tiltása társadalomkritikai vetületet is kap. Jelentős szerephez jut a szemiotika, a jelek tudománya is. Az utópia műfaja lehetővé teszi egy elképzelt, kegyetlen világban a szemiotikai elemzést, vallja a szerző. A 21. század jelenségei a regényben előre vetítenek egy lehetséges jövőbeli társadalmat, ahol a nők a szerelmi vágy átélése helyett a mechanikus fajfenntartás tárgyi eszközeivé válva élik napjaikat. Felfedezhetők a cselekményszövéseben intertextuális jegyek a *Biblia* Jákob gyermekeinek történetével vagy Arthur Miller *A salemi boszorkányok* című drámájával. Textuális jegyként a szövegben a szemiotika ikon-indexszimbólum hármásából a *vörös* szín szemiozisével szembesülünk. A szerelem kertszimbolikája, a tárgyakkal megjelenített erotika a nők lázadásának eszközeivé válik. A szövegjelentés, a jelentésképzés társadalomszemiotikai kiterjesztése, s az angol nyelvű regényrészletek bemutatása Tuba Márta másik tanított tárgyának, az angol nyelvnek a komoly ismeretére enged következtetni.

Semper reformanda – mondja az egyházra használt latin mondás, amely a tanári pályára is vonatkoztatható: *folyvást megújulni*. Tuba Márta a '90-es évektől napjainkig tanárként, kutatóként ennek szellemében folytatja oktatói munkáját. (Ezt bizonyítja a tizenhárom dolgozat első megjelenésének listája, amely a kötet végén olvasható [166–7]). A több mint három évtized tapasztalatait, a gyakorló tanár, a stíluskutató nyelvész, a szemiotikában jártas etnográfus, az angol irodalmat is figyelő nyelvtenár

folyvást megújuló módszertani felkészültséggel talál új és új lehetőségeket a sikeres tanórai munkához, a versenyekre felkészítő mentori tevékenységhez. E dolgozatokat olvasva világos képet kapunk az elmélet és gyakorlat értékszintű szembeállításának tarthatatlanságáról.

A tudományosságban kétféle szakmai jelenlét figyelhető meg. Az egyik az elméletalkotók teoretikusok eredményeivel számol, a másik az elméletkövető, ám nem kevésbé értékes gyakorlati szakemberek tapasztalataira, az alkalmazott tudományosság eredményeire fókuszál. Tuba Márta ez utóbbiak táborát gazdagítja. Különösen fontos erényként mutatják fel dolgozatai azt a tanári magatartást, amely az oktatásügy folyamatos terhei, gondjai ellenére tud erőt meríteni a folyamatos önképzésre, a *semper reformanda* szellemiségének megvalósítására. Az önképzésen túl az aktív, tapasztalatokat közreadni tudó, mindig kreatív-produktív módon a szaktudományban is jelen lévő magyar- és angoltanár követendő példáját testesíti meg, aki évtizedeken keresztül töretlen energiával követi a nyelvészet, az irodalomszemiotika, az etnográfia innovációit, s az új ismereteket képes beépíteni az iskolai, a felsőoktatás napi oktatói munkájába.

Az IKU-monográfiák 9. sorozatszámaként megjelent tanulmánykötetet jó szívvel ajánlhatjuk az önképzésre kész magyartanároknak, a nyelvben megélt irodalom kutatóinak, akik a nyelvtudomány közelmúltjának és jelenének eredményeit a hasznosíthatóság szempontjából szeretnék megismerni az iskolai tananyagok egy csokrának elemzésein keresztül. A magunk mögött hagyott Gárdonyi-jubileum utógondozása,

az előttünk álló Petőfi 200 emlékév iskolai munkálatai szintén meríthetnek inspirációt Tuba Márta sokoldalú lehetőségeket kínáló tanulmányaiból.

Szakirodalom

- Domonkosi Ágnes – Simon Gábor (szerk.) 2018. *Nyelv, poétika, kogníció*. Líceum Kiadó. Eger.
- Keller Péter – Nagy János Ádám 2022. Az Egri csillagok szövegváltozatai. *Magyar Nyelvőr* 371–400.
<https://doi.org/10.38143/Nyr.2022.3.371>
- Kroó Katalin 2020. *Korunk hőse. Korunk irodalomszemiotikája? Karakterpoétika és olvasásszemiotika Lermontov regényében*. L' Harmattan Kiadó. Budapest.
- M. Mester Katalin 2022. Gárdonyi Géza „Fel, nagy öröme...” című karácsonyi énekének szövegváltozatai. *Magyar Nyelvőr* 401–11.
<https://doi.org/10.38143/nyr.2022.3.401>
- Szathmári István (szerk.) 2008. *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.

Cs. Jónás Erzsébet
professor emeritus
Nyíregyházi Egyetem
Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
E-mail: csjonase@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0274-5503>